

EGY ERETNEK EMLÉKEZŐ, ARCCAL A HOLNAPNAK (II.)

(Jegyzetek az esszéíró Méliusz Józsefről, új könyve kapcsán)

BOSNYÁK ISTVÁN

(5) A PRÓFÉTÁTLAN PRÓFÉTIZMUS

Bretter György, a tragikus-hirtelenséggel elhunyt romániai magyar filozófus állapította meg annak idején *Az illúziók kávéházáról*, hogy szerzője készséggel s azzal a felemelő tudattal is vállalja „a nemzetiségi kultúra pompeji katonájának” szerepét, hogy „itt helyt lehet állni”. E méliuszi szerepkör honi jelentőségét Bretter abban látta, hogy „egyfajta biztonságot sugall jelenléte és állásfoglalása” a romániai magyar kultúrában. Megjegyezte viszont azt is, hogy Méliusz, a szenvedélyes közíró hozzászólásai az irodalmi élet kérdéseihez olykor egy „patetikus próféta őrjöngései”-nek intenzitásával harsannak fel...

Pedig szerzőnk már abban a könyvében is ironikusan utasította vissza az írói prófétaság patetikus szerepét, mondván, „aligha tartozom ama nem ritka boldog írók közé, akik milliók apostolának, hon- vagy kármentő prófétának érzik magukat. Igaz, cserében nem is ér az a meglepetés, ami az apostolokat és prófétákat, amikor kiderül, hogy ők is csak olyan eredendő tévedők, mint minden halandó s múltó művű író.” Kinek volt hát igaza a „prófétaság” kérdésében, a szerzőnek vagy kritikusanak?

A maga módján alighanem mindkettőnek. Mert *Az illúziók kávéházá-*nak csakugyan vannak a könyv átlaghőfokát is meghaladó, különösen betüzesedett lapjai is, melyek kapcsán némi túlzással bár, de csakugyan beszélhetünk patetikus prófétizmusról — mint *hangvitelről*, mint *gondolati-érzelmi hőfokról*. De nem mint patetikusan-önimádó szerepről! — Előbbi szempontból tehát a kritikusnak, utóbbiból a szerzőnek volt kétségtelen igaza.

Mert Méliusz József közírása olyan, feltételes értelemben vett nemzetiségi prófétizmust képvisel, amely mögött valóban nem állnak, nem

állhatnak milliók... Írásának közéleti töltése azokra az ízig-vérig mai, XX. századi „próbfétákra” emlékeztet, akik rendre a nagy dán Magányos utódai: anélkül pörlekednek az istenekkel az emberekért, hogy erre az istenségtől/emberiségtől bármiféle külön megbízatást kaptak volna... Közéleti szóhallatásuk „megrendelője” ugyanis nem a Nép, a Köz, az Osztály, a Hon, hanem saját kritikai öntudatuk, amely némely vonatkozásban előtte is járhat a milliók tudatának. Olykor néhány évtizeddel is. Prófétizmusuk tehát intézménytelen, magányos, egyes-emberi, olykor meg Don Quijote-i is, ám mindig és csakis a Köz javát, emberi gazdagodását szorgalmazó.

Persze, e kierkegaard-i modern profétizmus is ott születik mégis, ahol — szükség van rá. Ahol külön „megrendelés” nélkül, hallgatólagosan bár, de mégiscsak igénylik. Mert kérdéseket artikulál, amelyek — mint a publicista Ady mondaná — ott rejtőzködnek a nyelvek hegyén — a Köz nyelvének hegyén —, kimondásra várva... Ezt a hallgatólagos igényt a *Kávéház nélkül* együk, az írói közszerepléssel pörlekedő, a szuverén alkotói nyugalmat visszapörölő írása azzal a formájában megköpött, de tartalmában el nem évült formulával jelzi, hogy az író „hiába kapcsolja ki a telefont”... A közügyek néma hívása eléri mégis, betör alkotói inkognitójában, s mi mást lehet tenni, mint *válaszolni* rá. A nyelvek hegyéről ellesett kérdések és indítványok megformázásával, formábaöntésével.

Az efféle, profétátlan profétizmus mögött Méliusz József esetében is a körélmény feszül állandó bujtogatóként. A Század mint permanens *sérelem*. Mint az embertelenségek más és más formát öltő, más és más ideológiai töltéssel telítődő, de lényegében szakadatlan sora. Mint egyféle pánfasisztoid önkény-zuhatag, irracionális-folyam, antihumanum-rondabugyor. Nem véletlen tehát, hogy e legújabb kötetben — mindezekelőtt az Urmuz-fordítás révén, de például a *Szavak* címet viselő, a Századnak épp a baloldali pokoltornácán tartózkodó szerző 1952-es versében is — oly nagy szerepet kap az *abszurd* mint létezés-elem. Mert Méliusz József esetében ugyancsak életfedezete van a nemzedéki metaforának: „a történelem parazsával meg üvegcserepeivel mezítelen talpon alatt”...

Márpedig, akikkel és akik ellen a történelem annyit *tett*, mint Méliusz nemzedékével, azoknak e szörnyű „tettek” elviharzása után érthető módon válik a szava cselekvéserejűvé, „profétikussá”: hitele, fedezete és aktivizáló rezonanciája van e szavaknak a nyelvi-nemzetiségi közegben, ahol a történelem „tettei” személyes emlékként élnek a köztudatban. Innen van az, hogy akár a Romániai Magyar Dolgozók Országos Tanácsa tisztségviselőjeként, akár a Romániai Írószövetség alelnökeként, vagy éppen író-remeteként és magánemberként szól a közügyekről, Méliusz József megnyilatkozásainak is mindig az élet, a személyes életút ad különös súlyt, jelentőséget és fontosságot. Alighanem ezért is sugall szer-

zönk közzírói jelenléte és állásfoglalása — mint Bretter György írta — egyfajta biztonságot a maga szellemi/nyelvi közegében; nyilván ezért is válik a legkisebb és legalkalmibb felszólalása is tartós tette, szívósan időálló gesztussá, cselekvéssé.

Ő maga azonban erről a cselekvésértékű közzírói szóról e legújabb könyvében is a *szerep* romantikus-patetikus felnagyítása *nélkül* szól. Etikát, tevékeny erkölcsöt, társadalmi tettet is jelent számára a Szó, nemcsak esztétikait — alighanem az irodalmi avantgarde és szellemi baloldaliság kettős méliuzsi hagyományának tanúságaként —, ám e társadalmilag is jelentékenynek tartott írói szót szerzőnk mégsem övezi romantikusan „vátieszi” dicsfényvel. Mértékletes pátozzsal is csupán (próza) versben szól róla: „Az írás erkölcs. Személyes erkölcs. Humánus. Az erkölcs emberi és társadalmi viszonyulásunk: szavaink szabályozója. Az erkölcs nemzetiégi létünk értelmének megfejtése, mert ésszerű felmérése; realizmus, hogy mindig itt és most élve, a humánusért vállaljuk emberséges küldetésünket, magunkért és azokért, akikkel együtt élünk, akik velünk együtt élnek. Együtt élünk a világgal.” Egyébként pedig, könyvének „hidegebb” esszéműfajaiban kevesebb pátozzsal és több kritikizmussal viszonyul a szó társadalmi hatékonyságához, sőt egy helyütt „társadalmi alkutst helyettesítő pótcselekvés”-ként is definiálja az irodalmat. S az írás értelmét vizsgáló szövegeinek vannak olyan lírai szólamai is, amelyekben a Szó, a Nyelv, az Anyanyelv önértékének bizonyos abszolútizálására, az íróemberi léttel történő kiegyenlítésére, az önbecsükben-ön szépségünkben való önegkori elnyugvásra is sor kerül. Pontosabban: pillanatnyi esztétikai különbékére az irodalom meta-szociális rendeltetésével.

E mai méliuzsi ars poeticának azonban megkerülhetetlen eleme az *írói eretnecség* és írói emlékezet affirmálása is.

Előbbi alatt szerzőnk a kötet egyik interjújában társadalmi fontossággal bíró sajtóságot *alkotó-szerepet* ért. „Mit nevezünk eretnecségnek? Az írói szerepet. Azt a szerepet, amely az »irodalom színpadán« játszódik. A kifejezés elkoptatott ugyan, de az író feladata éppen az, hogy ezen a színpadon mindig újabb és újabb kérdések felvetésével más-más — a meglévőkkel vitatkozó — alakítást nyújtson” — hirdeti az interjúalany, s egy kérdéssel/válással odébb Kassák és Déry példájával jut el az ilyen írói „alakítás” mai társadalmi jelentőségének meghatározásához. Nézete szerint ugyanis a magyar avantgarde nagyjaiban „egy hallatlanul fel-fűtött türelmetlenség élt, él, az átalakítás, a változtatás türelmetlensége, türelmetlenség a megmozdításra, a mozdulatlanok vélték felborítására”, s ebben a készségben Méliusz nemcsak hamisítatlan *irodalmi* huszadik-századiságot lát, hanem a század új társadalmi formációjának, a szocializmusnak a továbbfejlesztéséhez is elengedhetetlenül szükséges, az előző — polgári — rend tényleges meghaladását szorgalmazó és segítő *társadalmi* eszközt is: „Az eretnecség minden korban a haladást szolgálta. Az eretnecség a huszadik században — antipolgárság.”

A már többször említett, vers-intenzitású *tévészéjében* fejti ki Méliusz a mai ars poeticája másik fontos elemét, *a szó mint emlékezet* programját.

Miközben az alkotóember legmélyebb tudati/képzelteti régióinak tartozékként határozza meg az emlékezetet, a szót ennek képi materializálójaként értelmezi, s így jut el a programatikussá váláshoz: „A szavak emlékeznek. A nyelv emlékezet. Az írói munka: emlékezni. A költészet emlékezés. (...) A szavak emlékeznek, az anyanyelvben a történelem.” Mint ahogy az írói eretnesség programjával voltaképpen saját alkotógyakorlatát is jellemezte, Méliusz József ezzel az általánosítással is a regényeit, líráját s művelődés- és irodalomtörténeti esszéírását egyaránt meghatározó sajátos *dokumentálás szenvedélyét*, a történések mulandóságával szembevetett szívós írói akaratot, az Idő „tacitusi” fixálásának elcsíthathatlan ösztönét nevezi nevének.

E két szerep összessége, a „mindig újabb és újabb kérdések” feltevésének és a szívós — a történelmi, politikai, művészeti és nemzetiségi múlt-ra irányuló — visszaemlékezésnek állandó gyakorlata *együttesen* tölti ki szerzőnk prófétátlan prófétizmusának tartalmát.

Ami nem jelenti azt, hogy ez eretneki néptanítás csak és csupán a múlt-ra s a jelenre összpontosul. Hisz ez esetben még feltételesen sem lehetne prófétizmusnak minősíteni. A múlt-ra/jelenre való koncentráció Méliusz számára egyféle eszközt is képvisel a *jövő* távlatainak feszegetésére, a jövőre való emlékeztetésre... Hogy milyen *ne* legyen a holnap és holnapután: az erőszak, a fanatizmus, az irracionális, a mítosz, az önkény atavisztikus vadságában tobzódó. És milyen *legyen*: „a mindenkinek lakható szocialista emberség hona”, ahogy egy helyütt töményen összegezi prófétátlan prófétizmusának elvárásait. De vajon nem túl általános-e e jövőre emlékeztető posztulatív program? — Szerzőnk esszéíró kulcsszavai (konkrét tartalmakkal telítik az általánosítást): humanizmus, demokrácia, európai magyarság, erkölcsi-nemzetiségi helytállás, testvéri együttélés a román nemzettel...

Ez utóbbi méliuszi kulcsszónál megjegyzendő, hogy szerzőnk is onnan hozta a nemzeti-nemzetiségi létet soha meg nem tagadó internacionalizmusát, ahonnan például Láng Árpád is: a Bánságból, a bánsági román, magyar, német, zsidó és szerb szellemi együttélés tájairól. Onnan, ahol a nemzetköziség napi gyakorlatához — mint Méliusz jegyzi meg egy helyen a mára asszociálta — nem kellett „se napiparancs, se rendelet”... S az aztán már az ifjonti közösség-élmény történelmi tapasztalattal és kritikai kisebbségismerettel való telítődésének a következménye, hogy szerzőnk a nemzeti-nemzetiségi együttélés mai, szocialista gyakorlatának e két vezérlőelvét szorgalmazza: „bármilyen nemzeti lét *valóságos* kérdéseit csupán kritikai szemrevételel érhetjük tetten”; és: „reakcióval szövetkezni mindig is kisebbségi öngyilkosság volt”... Hogy aztán e korszerű, *kritikai* és általános-társadalmi *progresszióra* alapozó

együttélési program elvéte olyan romantikusan-tizenkilencedik-századnak tűnő vindikálásra is rákényszerül, mint amilyen a „jogegyenlőség és testvériség”, ennek természetesen nem magában e profétátlan profétizmusban, hanem a valóságban kell keresni.

(6) AZ IRODALOMRÓL — AZ IRODALOMBÓL, AVAGY A „VÁROSOS” EMBER HAGYOMÁNYVÉDELME

Az esszéista Méliusznak változatlan a meggyőződése, hogy az irodalomtörténetírás nem csupán mások — a szakírók, szakkritikusok, szakeszták és hivatásos irodalomtörténészek — dolga; velük együtt a résztvevőké, a tanúké, a kor- és nemzedéktársaké is.

Ezzel a *gyakorlatilag* demonstrált meggyőződéssel már évtizedek óta maga is bele-beleszól abba, aminek tevékeny részese: a romániai magyar irodalom két háború közötti és felszabadulás utáni történetébe. S miközben írásának egyik lételemét védelmezi „az irodalomról való gondolkodás nyilvános gyakorlásának lehetőségével” — ahogy maga határozza meg egy helyütt a „fachon” kívüli irodalomtörténeti tevékenységet —, nyilvánvaló alkotói örömet leli e bűvárkodásban. Hisz végtére is *saját* múltjának/jelenének irodalomtörténeti rekonstruálásából és újraalkotásából veszi ki ezzel tulajdon részét. Akárcsak Herceg János vagy Majtényi Mihály annak idején.

S persze, részt vállal ezzel szerzőnk a *nemzetiségi* írástudók közös feladatköréből is. Az esszé-opusának nagyobbik hányadát a romániai magyar irodalom alkotásainak és jelenségeinek szentelő Méliusz ugyanis nemcsak e magánszenvedély, de nyilván a művelődési helyzet következtében is vált — egyebek közt — irodalomtörténésszé. Vagyis, intézménypótló, az intézményes kutatás viszonylagos hiányával termékenyen dacoló nemzetiségi írástudóvá. Ha nem is a nemzet, de a nemzetiség „napszamosává”, aki, tág érdeklődésének és sokrétű affinitásának hála, ma a nemzetiségi irodalom, holnap a nemzetiségi képzőművészet, holnapután meg a művelődéstörténet lelkes kutatója és értő kommentátora tud lenni. Miközben változatlanul a *nemzetiségi önismeret* fontosságának elvi és gyakorlati szorgalmazója. Ami azt is jelenti: a nemzetiségi lét illúzióinak, legendáinak és téves emlékezetének kritikusa is, és épp ezáltal a *szocialista* nemzetiségi tudat pallérozója e művelet egyik, ha nem is egyetlen — írástudói — részterületén.

Az irodalomról az irodalomból ki-kiszóló Méliusz József mai szemléletmódját és elvi/esztétikai álláspontjait aligha lehetne számba venni okozati összefüggések következményeként, ha szem elől tévesztenénk az egész írói útját természetszerűen meghatározó pályakezdet.

Saját szóhasználatával: „egy rebellis egzisztencialista kálvinista”, aki hűszévesen rajongóan ír az akkor még „partikulárisan magyar”-nak tar-

tott Kós Károlyról és a „transzilván” Kuncz Aladárról; a saját alkotóegyeniségét és írói mentorát kereső ifjú poéta, akit Babits Mihály hűvös egyértelműséggel a magyar avantgarde első számú apostolához utasít, mondván, „versei Kassáknak valók”; a „dada-Zürich és vörös Berlin” egyetemlein egzisztencialista stúdiumokat folytató értelmiségi, aki egyidejűleg a *Máglyák énekelnek* és a *Tisztaság könyve* megszállott olvasója is, de akit 1929-ben mégis letaglóz a *Munkát* szerkesztő Kassák Lajos hallgatólagosan negatív levél-kritikája a nála heverő Méliusz-versekről...

A költői hangütésében ily módon kétszeresen is megtagadott, a magyar újklasszicizmus és avantgardizmus apostolai által egyaránt elutasított ifjú poéta ezek után Endre Károly (közvetítésével — s az Erdélyi Fiatalok Szabó Dezső-kultuszán és romantikus népiességén keresztül) törve — bekerül Kuncz Aladár, Dsida Jenő, Reményik Sándor, Karácsony Benő, Hunyadi Sándor és mások helikonista kávéházába. Hogy aztán — Kuncz Aladárnak köszönve — véglegesen kigyógyuljon Szabó Dezsőből és a romantikus népiességből, s az 1930 táján konstituálódó *Új arcvo-nal*-csoport tagjaként végleg rátaláljon mindmáig meg nem tagadott, autentikus szellemi közösségére, a Gaál Gábor-i *Korunkra*...

Méliusz József leendő monográfusai nyilván kimutatják majd, hogy e dramatikus fordulatoktól sem mentes ifjonti útkeresés mögött életrajzi — vagy úgy is mondhatnánk: személyiség-ontológiai — szempontból azt az osztálytagadó, a bourgeois-lélet eleve kétségbevonó s már a citoyen-léthez is kritikusan viszonyuló ifjú értelmiségit kell látnunk, aki a húszas évek végén s a harmincasok legelején voltaképpen ugyanazt a rögzös személyiségkereső utat járta, mint például a *Ma*-, „szakadás” Révai József, Komját Aladár, György Mátyás, Lengyel József és Sinkó Ervin egy évtizeddel azelőtt.

Számunkra azonban most az a lényeges és hangsúlyozandó, hogy a romániai magyar irodalom múltjáról és jelenéről értekező *mai* Méliusz József szemléletében, állásfoglalásában és módszerében ott látjuk — az ifjúkört is. Pontosabban: az indulás sajátos jelenlétét a kiteljesedésben.

Vonatkozik ez, mindenekelett, az urbánus létigény töretlen jelenlétére. „Csontjaim velejéig, sejtjeim magjáig városi ember vagyok” — olvasuk e legújabb Méliusz-kötet egyik versében, s az egész könyv, nem kevésbé pedig valamennyi előzménye arról tanúskodik, hogy nem holmi verbális kinyilatkoztatás ez. *Fedezete* van az Ady Endre-i „városos kultúra” nyílt szorgalmazásában, a városos tájalk, irodalmak, művészetek bevallott favorizálásában, az *utazó ember* urbánus szenvedélyében, az „irodalmi kávéházat” a városiasodó-europaizálódó irodalom fórumaként hiányoló és sürgető közírásban, nem utolsósorban pedig abban a fel-feltörő elégiikus felismerésben is, mely szerint a polgáriasodásban-városiasodásban olyannyira lemaradt közép-kelet-európai térségeken az urbánus létigényt minden idegszálával féltve őrző alkotóember még *ma*

is jobbára csak egy viszonylag néptelen, meglehetősen szűk kis szekta írója, művésze lehet, hisz a potenciális „szent Sokaság” az agrár-hagyomány, illetve az új népiesség áramlatai mögött áll... Miközben ez utóbbi kisebb-nagyobb időközönként ki-kiátkozozza a nem-agrár, „tehát” nem-népi, „tehát” gyökértelen és kozmopolita másfajtaúkat...

(7) AVANTGARDE ÉS NÉPFRONTI BALOLDALISÁG

Saját városos gyökereinek — szellemi alkotójának, világszemléletének és ízlésének — védelmezése az esszéíró Méliusz Józsefnél természetszerűen jár együtt az ifjonti avantgarde-indíttatás őrzésével. E méliuszi ön-hagyomány-elem pedig — akárcsak a vele szervesen összefüggő fenti is — jóval többet képvisel egy adott ízléstípusnál és esztétikai programnál: világszemléleti, eszmei, erkölcsi és politikai töltése, belső tartalma is van.

Már *Az új hagyományért* szerzője is az avantgardizmus brechti értelmezésével azonosult: „minden változó, s ezért az állandó, amelyhez a forradalmi költőnek ragaszkodnia kötelessége: a változtatás”... *Az illúziók kávéháza* aztán e világnézeti kiindulóponttól eljutott az avantgarde-nak mint sajátos magatartásformák összességének a meghatározásához. A „végleges” struktúrák és átöröklődések tagadása; az idő, a kor, az ember, a szubjektivitás állandó változtatásának szorgalmazása; az önmagát mítikusán megmerevíteni igyekvő, formáit illúziósan állandónak nyilvánító mindenkori hatalom kétségbevonása; radikális antidogmatizmus, mely a dezilluzionált és demitizáló kételyben s a mozdulatlanságot nem tűrő költői akcióban nyilvánul meg; sajátos nonkonformizmus, mely az új társadalmi rend konstruktív előrehajtó energiája is lehet, amennyiben e rend maga is szabadulni igyekszik a dogmatikus megmerevedéstől; nem utolsósorban pedig: a kispolgárságnak és kispolgáriságnak mint a fasizmus, a személyi kultusz és dogmatizmus közös szociológiai „tartalékának” következetes bírálata... Mindezt együttesen képviseli *Az illúziók kávéháza* avantgarde-fogalma.

Az így értelmezett jelenség — mondhatnánk — *alkati jelenlétéről* pedig már a gyerek-ember „happening-gesztusa” is jól tanúskodott: a kispolgári-katolikus családból származó s papi gimnáziumba íratott ifjú Méliusz a család nem kis megrökönyödésére — fölcsap protestánsnak... Hogy a *változás* avantgarde „ördögének” megszállottjaként váljon már igen korán s egyebek közt — *uvázó emberre* is... Irodalomtörténész-ként pedig: a romániai magyar, illetve a román irodalmi és művészeti avantgarde egyik korai rehabilitálójává. Ami azt is jelenti: annak a szellemi *maiságnak* a szorgalmazójává is, amelyet e legújabb könyvében — a magyar avantgarde apostolának költészettörténeti jelentőségéről szólva — egyszerűen csak úgy határoz meg, hogy „a magyar költészet történetében Kassák eretnekségével kezdetét vette a jelenkor”...

Méliusz József önhagyományának harmadik lényeges eleme a *Korunk*-szellemiség. Amelyből a mai esszéista a *szektaellenes népfronti baloldaliságot* emeli ki következetesen, miközben ugyancsak következően utasítja el a folyóirat s a legendás Szerkesztő úgynevezett „tisztá osztályvonalú” intermezzóját, az „illúziós messianizmus” azon törekvéseit, amelyek rövid időre a *Korunk*at is a húszas-harmincas évek mozgalmi szektariánizmusának a vizeire sodorták, s amelyeknek Méliusz maga is buzgón vétkező részese volt. Amikor tehát a mai Méliusz József azt vallja, hogy a *Korunk* és Gaál Gábor „benső világom valóságos intim mitológiája”, akkor a baloldaliság e századi „gyermekbetegségét” szintén kinövő, *népfronti Korunk*-szellemiségre esküszik, ám természetesen — egész mai szellemi beállítottságával természetes összhangban — erre sem kritikátlanul. S nem is anélkül, hogy mellőzné erkölcsi önbíráló feladatát. Hisz már *Az új hagyományért* is a *Korunk*-tradíció „időszerű, tágabb látóhatárú, illúziótlanabb folytatását” tűzi ki célul. *Az illúziók kávéháza* pedig valóságos erkölcsi imperativusként kezel — ilyen vonatkozásban is — a személyi és nemzedéki önkritikusságot. Illetve, a kérdés illúziótlan megválaszolását, hogy „mikor voltunk illúzióink függvényében igazságtalanok” ... Hogy aztán a *Kávéház nélkül* szerzője — a legendás Szerkesztő egyik segédszerkesztője a három közül — épp ennek az erkölcsi imperativusnak engedelmességgel adja meg a választ a *Korunk*-hagyomány őrzésében elkövetett hibák és tévedések mibenlétének a kérdésére: „nem kevesen, köztük én is, nem is egyszer, mítoszt védtünk a bírálókat ellenében. Idioszinkrázián reagáltunk főleg a dogmatikusan nem marxista egydimenziós kritikákra, úgy lehet, hasonló történelmietlen hadállásból.”

A tulajdon nemzedéki hagyomány *kritikai* szorgalmazásának e kiteljesedése az esszéíró Méliusz munkásságában szerves összefüggésben áll a mozgalomhoz és mozgalmisághoz való viszonyulással általában is. Azt is mondhatnánk, amilyen ütemben és mértékben kap nála kritikai árnyalást az előző években-évtizedekben abszolutizált Mozgalom és Mozgalmisság, olyan tempóban fokozódik a *Korunk*-hagyomány *kritikai* szorgalmazása. Ezzel egyidejűleg pedig a tolerancia is ama szellemi-irodalmi hagyományelemek iránt, amelyek nem tartoznak a méliuszi személyes hagyomány központi — urbánus, avantgarde és baloldali-intellektuális — ételkei közé.

S épp ebben van az irodalomról az irodalomból ki-kiszóló Méliusz József szemlélet- és értékelésmódjának legfőbb — a szocialista nemzetiségek irodalmaiban különösképpen is példaadó — mai erénye. Mert miközben állhatatosan porlekedik a *jobbik Korunk*-hagyomány „kiiktatásának” nyílt és álcázott kísérleteivel, a köldökmező, provinciális parasztromantikával, illetve, az idétlenül idejét múlt „narodnyikság” mai áramlataival s a tizenkilencedikszázadiség „realista” csökevényeivel, a polemikus Méliusz József nem esik a másik végletbe. Saját szellemi-

alkotói hagyományát védve — voltaképpen tulajdon identitását, az önmagával való azonosságot őrizve — mindig talál rá módot, hogy megbecsülje a jelzett ellen-hagyomány-láncolat reális, sőt viszonylagos értékeit is. Amikor például a romániai magyar irodalom múltjának és jelenének főáramairól beszél, mindig világosan kitetszik, hogy a baloldali-intellektuális és avantgarde-vonal, a polgári-citoyen kritikai realizmusa, valamint a munkásmozgalmi és paraszti népiesség közül *személy szerint* melyik áll hozzá közelebb, legközelebb, vagy — legtávolabb. Ám eközben nem huny szemet a szellemi alkatával nehezen megférő törekvések *valódi* értékei fölött sem: irodalomtörténeti vizsgálódásai közt szép számban találunk proletárirodalmi és népies-paraszti, illetve hagyományosan-realista alkotások őszinte elismerésére.

(8) MŰFAJ ÉS STÍLUS

Az új hagyományért és e legújabb Méliusz-kötet között logikus műfaji fejlődési ív húzódik.

Az előbbi, 1969-es gyűjtemény előszavában Méliusz József a hozzánk el nem jutott *Kitépelt naplólapok* (1961) műfaji folytatását ígerte: olyan publicisztikát, amelyet egyrészt az írói állásfoglalás módja, másrészt pedig a pontosságra törekvés jellemez elsősorban, nem pedig az írások kisebb vagy nagyobb terjedelme. Műfaji példaként szerzőnk a Gaál Gábor-it mutatta fel ekkor, amely „személyessége ellenére is, segítheti a magas igényű tudományt”, hisz Gaál maga is „tudományt művelt a publicisztikájában”. Ilyen, gaáli értelemben minősítette ekkor Méliusz József a kötetébe gyűjtött esszéket és tanulmányokat *közirói dolgozatoknak*, s csak mellékesen tett említést arról az ekkor még mintegy inkognitóba szorított lírikusi alkotórömről, hogy a könyvében önmaga megfejtéséről, az „imitt-amott szabadjára engedett lírai-emlékező érzelem” vallomásairól is szó van...

Az illúziók kávéháza aztán épp ezt az egykoron visszaszorított líraiságot engedte szabadjára. Szerzőnk ugyan továbbra is publicisztának vallja magát, de a kötet alcíme itt már — teljes joggal — a „vallomások” lett. A szerzői előszó pedig ugyancsak teljes joggal állítja, hogy „egyfajta személyes szellemi napló, krónika” e vallomáskötet, illetve a fülszöveg szóhasználatával: „folyamatos vallomások” gyűjteménye... Mindezek alapján nem ok nélkül tette idézőjelbe Bretter György már említett kritikája is a méliuszi „publicisztika” fogalmát...

A Kávéház nélkül e műfaji előzmények után immár egészen logikusan állítja előtérbe a műfaj nélküli reflexív lírikust, illetve, azt az író, aki valamennyi esszéisztikus részműfajában egyféle „pánlírizmust” enged érvényre jutni. Működésben e líraiságnak a könyv alcímében jelölt „emlékezet és vallomás” szab keretet, kölcsönöz formát. Azt pedig még fölsorol-

ni sem könnyű, hogy ezen az összetartó műfaji kereten belül hányféle részműfajt ápol a szerző. Nyílt levél, vers felé hajló író-társ-köszöntő, parabolikus magnónovella, azaz magnóba mondott önéletrajzi elbeszélés; bevezető szöveg versmondó-művész hangmelezére, író-társbúcsúztató ritmikus prózában s útiesszében megrajzolt korszerű művészportré; közéleti kiküldetésben mondott jubileumi folyóirat-köszöntő, művelődéstörténeti jegyzetek, napló formájú könyvrecenzió, nem utolsósorban pedig egy-egy ciklus interjú, illetve vers, verses önéletrajz-töredék és műfordítás meg zsebkönyvi útiesszé prózaversben s memzedéksírató halotti beszéd, ugyancsak prózaversben, egyetlen körmondatnyi elégikus esszéként . . .

Már e pusztá felsorolásból is kitetszik, hogy e negyedik esszékötetében hajlította el szerzőnk leginkább e testhezálló, túl szerényen „publicisztikának” nevezett lírai-reflexív műfaját a költészet, a szépirodalom felé. Kötete tanúságaként újabban már „csak” arról ír glosszát, kisesszét, portrévázlatot vagy lírai kroit, akiről és amiről — az élmény intenzitásánál fogva — verset is írhatna. Miközben műfaji értelemben vett, voltaképpeni lírát produkál ott is, ahol mások, mi szakmabeliek, csak szakbarbári „dolgozatot” tudunk összehozni. Kötetének ily módon mintegy egyharmada nevezhető még voltaképpeni publicisztikának — az interjú-fejezet s a címadó blokk egy-két írása —, a többi pedig: sajátosságos szépirodalom. Lírikus próza és epikus líra, amely mögé — műfaji eszménymodellként — könnyű odaképzelnünk az ifjú Méliusz becheri indítatását. Saját epikájához, a *Város a ködben* és a *Sors és jelkép* műfaji jellegzetességeihez viszonyítva is líraibb ez az esszéisztikus próza, s ilyen összefüggésben kétségtelenül igazolja e legújabb kötet egyik interjújának önjellemzését: „lírikus alkat vagyok, de lírikusként is gondolati. Nem vagyok prózáíró.”

Méliusz József egy helyütt csípős megjegyzést tesz „az akadémikusan betokosodott műfajkézikönyv-házörzök” formális műfajkategorizálására, skatulyázó műveletére. Nos, ennek a kategorizálásnak nyilván meggyűlik a baja a *Kávéház nélkül* esetében is. Az „akadémikus” műfajosztályozók egyik szektája ugyanis, amely az irodalomról és művészetről való írásos gondolkodást százszázalékosan-egzakt műveletnek képzeleli, Méliusz legújabb esszékötetét alighanem túlságosan „belletrisztikusnak”, „lirizálónak” és „előköltőiesítettnek” találja majd, s mint ilyet, ki is rekesztheti az irodalmi-művészeti tematikájú tanulmányirodalomból. A másik „akadémikus” szekta viszont, amely — százszázalékos tizenkilencedik-századisággal! — esztétikai érvénnyel bíró irodalomként csupán és csakis és továbbra is a „belletrisztika” műfaji szentháromságát — a vegytiszta verset, szépprózát és drámát — tudja elfogadni, Méliusz könyvét nyilván a *szépirodalom* műfajfiókjából fogja kirekeszteni, mivel olyan elemekkel is „terhelt”, amelyeket a múlt századi poétikák egyértelműen kizártak a belletrisztikából . . . Holott szerény/szerénytelen véleményünk szerint csupán arról van szó, hogy Méliusz József új kötet

— egy logikus belső írói fejlődés, alakulás és műfajeszemély-módosulás következtében — a publicisztika egykori, a szubjektivitást a tudományos igénynek alárendelő modelljétől eljutott egy olyan állomáshoz, ahol a publicisztika és az esszé már kifejezetten az irodalom, a líra, a költészet irányába karcúsodálk... Miközben szerzőnk talán öntudatlanul is, de mindenképpen eleget tesz a Bretter-kritika azon elvárásának is, hogy *Az illúziók kávéházában* a közvetlenül közéleti problematika nyilván csak *ideiglenesen* szorítja háttérbe az író, a költő Méliuszot...

A műfaji „oldás” mellett a *Kávéház nélkül* tudatos és bevallott stílus-kultusza is a költő és költőiség előtérbe jutását eredményezte.

Szerzőnk a Szót már *Az illúziók kávéházában* is a „legemberibb materiával” azonosította, s újabb könyvében most ennek élményszerű és élvezetes kultuszát valósítja meg. Reflexív-lírikus alapjait olvasva ellenállhatatlanul kísért az általánosítás: a múltra, jelenre és jövőre való állhatatos odafigyelés közben, még bent állva félszázados küzdelmei sodrában, de a 70. életév küszöbén egy kissé már *túl* is mindenben, Méliusz József legfőbb emberi és alkotói öröme a Szó szépségében, az Írás esztétikai hatásában van. Ezzel a felfokozott irodalmi igényvel magyarázható, hogy még a kötet viszonylag legprózaibb prózaszövegeinek is gondosan kiképzett ritmikája, jól kihallatszó alkotói zenéje van. Hogy aztán ettől az irodalmi alapminőségtől az átmenetek gazdag árnyalatsora vezessen a tiszta líráig, teljes értékű poézisig. A *stílus* váltig áhítot megvalósulásáig, amely alatt a kötet írója sem pusztán a *szöveg*stílus erőnyeinek összességét érti, hanem az egyéniség mélyrétegi, alkati képességeinek érvényesítését is. Saját szóhasználatával: „Az írói, emberi, társadalmi magatartás összegezett stílusát, egy szintézist, ami minden írónál egyedüli: a személyisége.” S ha a *Kávéház nélkül* egyes lapjainak szövegét netán zsúfoltnak, zaklatottnak bonyolultnak és dramatikusan kuszának találjuk, akkor nem a szövegstílus gyengéire, hanem épp erre: az alkotóegyéniség összetettségére, személyiség-elemeinek súlyos polifóniájára kell gondolnunk.

Az önmagával való stílári azonosság tudatában szerzőnk immár méltán válik kevésbé igazságtalanná a publicisztikának nevezett műfajával szemben. Ebben a könyvében ugyanis a közírásról már mint literatúraszámban menő műfajról beszél, azonban az irodalmi rangot csak a *stílus* megléte esetében adományozza neki; stílus nélkül, stílus alatt — nincs a számára irodalmi értékű és minőségű publicisztika sem. Ezt az érték-szintet pedig a stílus mindkét válfajával — az adekvát önfeltárással és az igényes szövegstílussal egyaránt — olyannyira eléri a *Kávéház nélkül*, hogy ösztönösen adódik a magyarázat ötlete: fiatalabb korában Méliusz Józsefet annyiszor vádolták nem-íróssággal, hogy most, 70. életéve küszöbén valósággal — büntet... Már mint a kortársi kritikát bünteti — a Szó művészetének tetszetősen igényes érvényesítésével. Még ott is, olyan „igénytelen” kisműfajokban is, ahol mi, kritikuskok, legtöbbször

csak szaknyelvi szürkeségre vagyunk képesek. Így válaszol, lám, a mai Méliusz József az egykori kritikákra, melyek az ideológiai anatémák mellett olykor a „nem művész” minősítést is a fejére olvasták.

(9) ÉRTÉK ÉS MÉRTÉK: A TEMATIKA, SZELLEMISSÉG ÉS STILISZTIKA EGYSÉGE

Méliusz József esszéíró opusa nemcsak az eddig felvázolt szellemiségével, de tematikai gazdagságával is külön helyet követel magának az e századi magyar esszé történetében.

Nem számítva az 1930. és 1960. között létrejött, a *Kitépett naplólapok* című, számunkra ismeretlen kötetbe begyűjtött írásait, s csupán az irodalmi-művészeti témákra szorítkozva, e tematika körvonalait legáltalánosabban ekképp lehetne meghúzni: európai — magyar — román — nemzetiségi magyar irodalmi jelenségek, művek és életművek...

E széles tárgykörben mozgó Méliusz-írások közül egy testes kötetnyit lehetne különválasztani a romániai magyar irodalom történetének sajátos mozaiksoraként, középpontban a *Korunk* és a legendás Szerkesztő életművének interpretációjával. (Mellesleg jegyezzük meg: nagy kár, hogy az 1976-os *Korunk*-jubileum alkalmából ezeknek az írásoknak nem jelent meg egy hasonló — csak testesebb — kötete, mint például Balog Edgar *Itt és mostja* volt.)

E mozaikos irodalomtörténeti panorámának külön részletét képezhetnék aztán azok az írások, amelyekben a későre rehabilitált Méliusz József — maga is rehabilitál. Tudniillik: azokat az író- és sorstársait helyezi vissza jogaiba, akik politikai, irodalompolitikai és divattal összefüggő okokból, vagy egyszerűen csak a feledékenység okából, mintegy kiestek a romániai magyar irodalmi köztudat emlékezetéből.

S külön tematikai körét jelzik ennek az esszé-opusnak azok az írások, amelyekben szerzőnk az irodalmi-művészeti avantgardot rehabilitálta, méghozzá az elsők között a magyar nyelvterületeken. Vagyis akkor, amikor századunk művészeti modernizmusa még nemcsak hogy nem vált „tananyagá”, de jórészt „kiátkozott” szellemi/esztétikai jelenség is volt — az egy Jugoszláviát kivéve — a szocialista államok mindegyikében...

S itt van aztán az egyes művészportrék és irokkik impozáns sora: Thomas Mann, Becher, Ezra Pound és Brassai, Petőfi, Ady, Kassák, Déry, Komját Aladár, Gábor Andor, Márai, Radnóti és József Attila; Fábry, Sinkó és Gaál Gábor... S a magyar—román irodalmi kapcsolatok, meg Arghezi, Jeleleanu Geo Bogza, T. T. Braniste, Geo Dimitrescu, Eftimiu, V. I. Popa, Marin Preda, Rebreanu, Stefan Roll, Mihail Sebastian, Zaharia Stancu és Urmuz... Végül pedig a romániai magyar irodalom nálunk csak részben ismert — a szocialista nemzetiségi irodalmak egy-

mástól való, sajnálatos elszigeteltségére jellemzően: csak részben ismert! — alkotói: Cseh Gyula, Endre Károly, Forró László, Földes László, Franyó Zoltán, Hunyadi Sándor, Huszár Sándor, Kacsó Sándor, Karacsony Benő, Király László, Kós Károly, Krenner Miklós (Spectatov), Kurkó Gyárfás, Markovits Rodion, Olosz Lajos, Reiter Róbert, Franz Liebhart, Simon Magda, Szilágyi András, Szilágyi Domokos...

Azt mondtuk: Méliusz József esszéírása nemcsak szellemiségével, de szerteágazó és gazdag tematikájával is külön helyet követel magának a műfaj e századi történelmében. Most viszont — összegező emlékeztetés, illetve visszautalás céljából — fordítsuk meg ezt az állítást, és sommázzuk ennek az esszéíró életművészetnek a szellemi/gondolati, irodalompolitikai/esztétikai és műfaji/stiláris értékeit. Legalább egy-egy jellemzőnek talált minősítő fogalom főlemlítésének erejéig. Elsősorban tehát: antimitikusság, illúziórombolás, antisztalinizmus és antidogmatizmus; dialektika, nyílt marxizmus, népfronti baloldaliság; kriticiizmus, „hamuszórástól” mentes önkritikusság, eretnek emlékezés és emlékeztetés; a nemzeti/nemzetiség létet meg nem tagadó internacionalizmus; európaiságtudat; kritikai nemzetiségi önismeret és prófétátlan nemzetiségi profétizmus... Másrészt viszont, irodalompolitikai és esztétikai szempontból nézve: antizsdanovizmus és irodalmi újdogmatizmus-ellenesség; az irodalmi és művészeti élet demokratizálódásának szorgalmazása; a szocialista nemzetiségi irodalom esztétikai/elvi pluralizmusának sajátosság — eszmeileg toleráns értékítéleten nyugvó — megbecsülése; a korszerű urbánus intellektualizmus és a világnézeti, eszmei, erkölcsi és politikai töltéssel bíró avantgardizmus szorgalmazása a huszadik századiság korszerű állandójaként... Harmadsorban pedig, a műfaji-stiláris értékek summájaként, említsük föl a tudományos törekvésű publicisztikától a szépirodalmi igényű közírásig terjedő műfaji fejlődési ívet, valamint a szociális és meta-szociális rendeltetésű s költészetiigényű stilisztikával bíró méliuszi esszé műfaját. S máris nyilvánvaló lesz, hogy ennek az életmű-részletnek az igazi jelentőségét, súlyát, és értékét sem lehet másként számba venni, mint a tematikai, szemléleti és irodalmi jellegzetességek *szerves egységé-ként*.

Ennek az egységnek beható és összevető vizsgálata teszi majd lehetővé a méliuszi esszé „tipológiájának” meghatározását s adekvát helyének kijelölését a huszadik századi magyar esszé fejlődéstörténetében. Nem vágva e monográfusi feladat elébe, ennyit máris megállapíthatunk: ennek az esszéíró életműnek is ott a helye a magyar nemzetiségi irodalmak nagyjai — Gaál Gábor, Fábry Zoltán és Sinkó Ervin — esszé-opusa mellett.

(1978. január—március)